

1. IMF. World economic outlook. Steady but slow: resilience amid divergence. *imf.org*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2024/04/16/world-economic-outlook-april-2024>.

2. Шеверя К. В. Валютна криза в Україні. *Регіональні студії: науковий збірник* / ред.: М. Палінчак, М. Ярнецькі, others. Ужгород, 2014. Т. 9. С. 59–68. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/9/11.pdf>.

Щербаков Д.В.,
студент ОПП «Економіка», 3 курс,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ХИБНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНЕ ПРОЦВІТАННЯ УКРАЇНИ АБО В ЧОМУ ПОМИЛИВСЯ ФУКУЯМА

Критика статті [1] 1989 року Френсіса Фукуяма стала кліше для введення у контекст сучасних світових політичних загроз. І не дарма, адже за останні тридцять п'ять років історія достатньо всестороннє виправдовує свою життєздатність. Тим не менш з цієї статті можна виокремити і корисні знання і не зайвим буде розібратися у причинах висновку Фукуяма, їх історичних наслідках та чому кінця історії не сталося.

Вчений починає свою працю з історії концепції «кінця історії», яку до Фукуяма розробляли Гегель та Крамер. Їхні принципи доволі схожі, кінець історії можливий за умов надання свобод людини та утворення стійкої міжнародної системи для дотримання миру та свобод. Кожен з них також визначав кінець історії у часи свого життя. Так Гегель назвав кінцем історії 1806 рік, через програш пруської армії в битві при Єні війську Наполеона, яке на думку Гегеля несло за собою ідеї Французької революції, а Крамер вважав кінцем історії світ після Першої світової війни.

Увесь наступний текст статті доволі легкий до критики, адже структура його складається з формулювання важливого питання, надання на нього авторитетної, визнаної відповіді і надання відповіді самого автора і іронічно склалося що кожна первісна відповідь виявилась більш історично обгрунтованою. Спершу Фукуяма надає визначення Гегелем кінця історії, який наступає при відсутності внутрішніх протиріч людини. Фукуяма запевняє що людство йде до цього етапу завдяки впливу і поширенню культури споживання, через що не стане ні мистецтв, ні філософів. Далі він протиставляє Вебера та Маркса у їх трактуванні впливу економічного базису, тобто матеріального світу на культуру. Автор статті пише що Вебер був правий і скоріше економіку слід розглядати як надбудову над суспільним ладом, але при цьому стверджує що саме економічний лад формує сучасну політичну культуру; людина приходить до ліберальних цінностей знов таки завдяки культурі споживання та успіхам систем вільного ринку. Далі Фукуяма пише про систему міжнародних відносин критикуючи концепцію національних інтересів, і конкретно тезу Краутхаммера про те, що «коли Радянський Союз розпаде, поведінка цієї країни повернеться до образків, типових для Російської імперії». Френсіс Фукуяма вважав значно більш впливовою зміну ідеологій, адже ідеологія формує взаємовідносини країни з суспільством і тому зміниться і зовнішня політика. Автор підкріплював свою ідею тим, що якщо в світі не буде Росії та Китаю, як головних ідеологічних конкурентів спільному Заходу, ліберальні країни точно не почнуть конфліктувати між собою і як один з прикладів, США та Канада не почнуть будувати військові укріплення на спільному кордоні.

Закінчуючи статтю, Фукуяма акцентував увагу на тому, що і Радянський Союз і Китай поступово відходять від принципів комуністичної економіки що свідчить про швидкий перехід цих країн до числа ліберальних, хоча сам автор писав про невідданість лідерів обох країн марксистсько-леніністським ідеям і тим більше почав статтю з критики сучасних філософів щодо їх поверхневості та завеликих висновків з подій останнього десятиліття.

Підсумовуючи, Френсіс Фукуяма вказує на зростання домінування ліберальної політики та капіталізму в світі, що є незворотнім процесом і позбавляє людство від внутрішніх протиріч, а значить і альтернатив. Головними проблемами міркування автора є узагальнення взаємозв'язку між державою та суспільством та ігнорування еволюції ліберальних систем.

За Фукуямою, держава є центром консолідації суспільства на ідеологічному рівні. Згідно з цим, суспільство погоджується з державною ідеологією, або з власної волі, або з нав'язування, а держава реалізовує ідеологічні принципи як всередині країни, так і у зовнішній політиці. Але ця логіка не притаманна сучасним державам, які для суспільства переважно виконують дві пов'язані ролі – акторів ринку послуг та законотворців. Керуючись ідеєю економічного імперіалізму, можна сказати, сучасні країни лише надають адміністративні та побутові послуги своєму населенню, як свідоцтво про народження, покупка товару державної компанії, використання суспільного транспорту і т.д., за специфічну плату, а саме дотримання законів країни. В дійсності, держави є конкурентами транснаціональних корпорацій за споживача, з двома характерними відмінностями: можливістю творити закони, та участю населення у виборі керівництва.

Законотворчість як інструмент виконує дві функції. Перша це привабливість, як економічна для економічного зростання та зацікавлення економічних агентів, так і соціальна, для задоволення потреб виборців, а друга функція це укріплення суб'єктності держави та накопичення ресурсів. Обидві функції, хоча і по різному, зосередженні на двох категоріях клієнтів – громадян, умовний «середній клас», більшість населення країни, та економічних стейкхолдерів, маломобільних компаній, ТНК, інвесторів і т.д.

Приймаючи необхідність дотримуватись законів певної країни, населення бажає приймати участь у виборі керівництва країни, як інструмент стримування держави від пригнічення населення і дотримання реалізації спільних інтересів. Але згодом таким чином утворюються еліти, які не тільки послаблюють інструменти впливу суспільства, але й мають власні інтереси, як результат держава може приймати такі протисоціальні дії як розв'язання війни або об'явлення надзвичайного стану, що буде в інтересах держави, або еліти, а не суспільства. Іншим прикладом обмеженості суспільного впливу на державу є електоральні ризики. Обмежуючи у виборі кандидатів, політична система також може використовувати практичні дисбаланси асиметрії інформації, цінності голосу, суб'єктивних чинників, що є ризиками сучасних виборчих систем через що зараз зростає популярність правих партій. Будучи контрольованим політтехнічними інструментами, електорат сам може обрати «державу проти суспільного благополуччя».

Специфіка ліберальних систем полягає у все більшому залученні акторів, у збільшенні кількості суб'єктів впливу, які можуть приймати власні рішення. Це дестабілізує середовище та не допускає прийняття доктринальних рішень, проте якщо актори консолідується, ніщо не заважає їм примати антиліберальні рішення. Таким чином лібералізм завжди має ризик реконструкції у більш замкнуті системи. Історії видозмін ліберальних економік та політик та їх причин досліджували Фрідріх фон Гаек у книзі «Шлях до рабства» [2] та Дарон Аджемоглу і Джеймс Робінсон в книзі «Чому нації занепадають?». Фон Гаек за сорок років до статті Фукуяма доводив беззмисловність ідеологічного розподілу, пропонуючи як альтернативу спектр від свободи до організації, порядку, ключовими показниками в якому є саме маніпуляції зі свободою, так вільний ринок становився монополізованим, радянський комунізм призводив до свободи задоволення базових потреб, а диктатури виправдовувались рішучими діями задля отримання свободи. В книзі «Чому нації занепадають?», автори досліджують інший аспект, а саме впровадження інклюзивних та екстрактивних політичних та економічних інститутів які лібералізують та пригнічують різні суспільства, від демократичних до деспотичних, змінюючись по мірі розвитку країни.

Отже, зв'язок між державою та суспільством скоріше відображає суб'єктні відносини з різними інтересами сторін, а ліберальність не гарантує її подальше дотримання. Ці дві проблеми виявляють ідеологічну заангажованість Фукуяма. Останнім прикладом може бути те, що за часи коли свій кінець історії визначив Гегель, політичних ідеологій взагалі не існувало, окрім лібералізму та монархізму. Тим не менш світ все більш лібералізувався з тих часів становлячись домінуючою формою організації суспільства.

Не дивлячись на дивовижне незезіння Фукуями у висновках, його стаття стала дуже популярною, адже візуалізувала політичні амбіції ліберальних країн. Стаття 1989 року, як і кінці історії Гегеля та Крамера, хоч і не збулися, але засвідчили перехідні етапи, від яких можна виводити нові тенденції, принципи на яких вони засновані та протиріччя.

Так, в тому ж році, був сформований Вашингтонський консенсус, політика підтримки та експансії вільної торгівлі в усьому світі. Політика полягала у десяти принципах які слід впровадити в кризових країнах, які лібералізували економіку і інтегрували її у світовий ринок і впроваджувалась через міжнародні установи МВФ та Світового банку. Початково консенсус був розроблений для зміни економічної ситуації в країнах Латинської Америки, але пізніше він використовувався як засіб вирішення економічних криз по всьому світу. Впроваджувались реформи наступним чином: країнам пропонувалась багатоступенева фінансова допомога, перший транш надавався за гарантування виконання макроекономічних та політичних вимог. Коли вони виконувались, надходив наступний транш з наступними вимогами і так далі поки не буде завершена програма або країна не виконає вимоги для переходу на наступний ступень. В результаті реформ, до країн заходили транснаціональні корпорації, фондові інвестори, збільшувалась зовнішня торгівля та зростав ВВП. Але були і проблеми, наприклад країни користувались угодою з МВФ для отримання тільки першого траншу, що фінансово укріплювало деспотичну владу, що було в Палестині або Конго. Або те, що після виконання принципів консенсусу, країна приваблює в першу чергу великих акторів ринку, що призводить до ринкових дисбалансів і можуть страждати як малі вітчизняні виробники, так і населення, як це було в Чилі.

Джозеф Стігліц активно критикує [4] метод впровадження капіталізму через міжнародні інституції, переважно вказуючи на різноплановість країн і некоректність використовувати щодо всіх однакові принципи, приводячи в приклад «азійських тигрів», система економічних відносин в яких сильно відрізняється від західної. Також Стігліц критикує той факт, що півтори тисячі осіб беруть на себе відповідальність керувати економікою всіх країн, при тому що самі, переважна більшість, фахівці з розвинутих країн які ніколи не стикалися з принципами функціонування нерозвинутих економік напряду. Згідно з дослідженням [5], політика Вашингтонського консенсусу допомогла лише дуже незначній кількості країн, економіка більшості або залишилась на тому ж рівні, або погіршилась.

В результаті зростання впливу вільної торгівлі на країни та обсягів міжнародної торгівлі в світі, частково була спричинена криза 2008-го року і повністю пояснювались її наслідки на більшість країн світу. Політика консенсусу привела країни до інтеграції у світову економіку, але не вирішувала внутрішні дисбаланси, тому криза одночасно мала і великий вплив і нанесла великої шкоди. Домінік Стросс-Кан, голова МВФ, в 2011 році назвав Вашингтонський консенсус головною причиною кризи 2008 року [6], але хоча ідейно МВФ відмовились від цієї політики, в дійсності не було запропоновано альтернативи. Тож експансіоністські амбіції ліберальних ідей наразі не мають доктрини своєї реалізації і використовують попередні методи, які виявились недієвими, що доказують і наступні кризи, включно з Євро-кризою 2012 та рецесією 2020 років, тим самим затверджують що або поки не знайшлося кращої альтернативи, або цілєю політики не є покращення економічної системи країн світу.

Перемога ліберальних ідей, не тільки в суб'єктному сенсі здобуття найбільшої сили, а і в гегелівській відсутності внутрішніх протиріч, проявляється у створенні світу досконалого розподілу свобод та матеріальних благ. Таким чином, завершенням історії буде домінування в світі країн суспільного благоустрою з можливістю успішного експорту цієї моделі на периферію. Але країн які лише можуть дискутувати щодо своєї успішності, та підбирати різні варіанти моделі держави благоустрою дуже мало, а успішні кейси політики експансії скоріше є виключеннями з загальних результатів. Успішність цих країн пояснюється географічними та історичними детермінантами, прийняттям важливих рішень у кризові періоди і дотримання їх у подальшому, розвитком суспільних та політичних інституцій та конкурентними перевагами всередині країни та на міжнародному рівні, що розвиваються в рамках правового поля та отримують свою цінність в рамках вдосконалення культурних парадигм.

На сучасному етапі свого існування Україна немає такого підґрунтя, через що справедливо не є країною з розвинутою економікою. Говорячи про детермінанти, не дивлячись на тенденції суспільних настроїв в країні, за влучним вираженням Сергія Плохія, Україна є «брамою Європи»[7], але майже ніколи не була повноцінною частиною європейського суспільства. Більшу частину історії ми були під владою інших держав, не маючи можливості отримати досвід власної державності, до того ж, останні 70 років залежності, у складі Радянського Союзу, майже повністю зламали економічні зв'язки в країні. В 90-х, частково через це, була криза державності, в процесі якої Україна отримала незалежність, і через п'ять років була написана доволі якісна конституція. Але Україна не стала правовою державою через цей завеликий проміжок часу. В період кризи (яка поступово спадала приблизно з 1998 року), людина не могла сподіватись на державу, особливо пам'ятаючи досвід пізнього СРСР: зростав кримінал, через неможливість держави захистити себе та громадян; через неефективність надання державних послуг та потребу в них у суспільства - зростала корупція і змінився механізм вигодопридбання держ.службовцями, в результаті цих процесів, окремі суспільні одиниці не консолидувались навколо держави, і, вийшовши з кризи більше не розраховували на вплив і справедливість дій держави. Тому конституція, написана коли вже сформувалась система взаємовідносин, не будучи прикріплена силою держави, не мала реального впливу на суспільний лад, в подальшому дискредитувалась діями влади і врешті-решт стала застарілою в своїй первинній формі. Політичні інституції в країні не розвиваються, через поганий механізм передачі влади і знов таки не меритократичні принципи функціонування системи, а суспільство, яке має мужність вистояти перед загрозами, не проявляє зацікавленості у політиці в мирні часи, через що не розроблювалась інфраструктура суспільного регулювання. Природні ресурси та новаторські ідеї не використовуються з бажаною ефективністю через невідповідність правового поля країни підприємницьким інтересам, і саме бажання підприємництва не з'являється через спадок радянських цінностей і негативний досвід підприємницької середи.

Отже, після закінчення війни, як умовна перехідна точка, економіці України не буде достатньо фінансової допомоги для процвітання, не достатньо буде і виконання потреб МВФ у нових програмах, які ми і раніше не виконували, попри велике бажання, бо політична система функціонує не належним чином до капіталістичної країни. Якщо зайдуть іноземні інвестори, наприклад за ресурсною угодою з США, це може спричинити розвиток деяких галузей, що позитивно відобразиться на всій економіці країни, але без створення стійкого поля економічних відносин, інвестори так само легко вийдуть з українського ринку з тієї ж причини чому не заходили досі – ненадійність, або адаптуються під умови ринку, що буде тільки гіршим сценарієм. Омріяний вступ до Європейського Союзу може значно посилити економіку завдяки конкурентним перевагам і вільному обміну технологіями, інтегрувати нас у коло європейських суспільств і покращити правове поле через вимоги до вступу, але навіть попереднє впровадження деяких з них викликає проблеми через обурення населення.

Вступу до ЄС заважає корупція, і один лише вступ її не змінить. В Україні активно впроваджується практика реалізації інновацій в сферу адміністративних послуг, що створюють нові середовища зв'язку, або спрощують і цифровізують існуючі, це система Helsi, ЦНАПи, Дія і так далі, які ефективно виконують свої функції, але щоб ця модель усунення застарілих інструментів надання адмін.послуг продовжувала імплементуватись, потрібно молоде, не за віком, а за характером, суспільство, здатне до адаптації. В сфері великої корупції, існує схожа система Prozoogo, але її ефективність низька, через пасивний суспільний контроль, та ж ситуація з корупцією у найвищому керівництві країни, виною чому є терпимість через умови середовища і відсутність альтернатив. Але без суспільного нагляду, побудови регулюючих органів і довіри до них – найширша влада не зможе бути ефективною. Щоб лише мріяти про державу суспільного добробуту, Україні потрібне активне суспільство, яке зможе швидкими темпами розвивати суспільні інституції і довіряти тим органам влади, які можуть бути ефективними та проявляти нетерпимість до будь-яких проявів незаконності. Останні роки в країні розвиваються незалежні медіа та благодійні рухи, які в числі іншого, беруть на себе відповідальність за функції, які держава гарантувати не може. В рамках захисту демократії та громадянського волевиявлення в Україні проводяться чесні вибори, а коли дії влади протирічать бажанню народу, останній

висловлюється. Ці всі чинники вказують на здатність суспільства до рішучих дій, але кожен з них змінює лише конкретну рамку, не виступаючи осередком суспільного нагляду. Для зміни ситуації в країні, потрібне свідоме у своєму побуті суспільство, яке не делегує свою політичну відповідальність допоки система відносин в країні не зміниться до стану ефективною для демократичної, капіталістичної країни. Відповідальність, терпимість до змін, довіра до ефективних інструментів, нетерпимість до можливості незаконності.

Список використаних джерел

1. Fukuyama F. The End of History?. *The National Interest*. 1989. No. 16. P. 16. URL: <https://www.jstor.org/stable/24027184>.
2. фон Гаєк Ф. Шлях до рабства. Київ, Ukraine : Наш Формат, 2022. 204 с.
3. Acemoglu D., Robinson J. Чому нації занепадають?: Походження влади, багатства і бідності. Наш Формат, 2016. 472 с.
4. Джозеф Стігліц – дослідник інформаційної економіки і страхового бізнесу та критик Світового банку | ufin.com.ua. *Україна фінансова - інформаційно-аналітичний портал агентства фінансового розвитку*. URL: https://ufin.com.ua/analit_mat/poradnyk/154.htm.
5. Johnson B. The International Monetary Fund: Outdated, Ineffective, and Unnecessary. *The Heritage Foundation*. 1997. URL: <https://www.heritage.org/report/the-international-monetary-fund-outdated-ineffective-andunnecessary>.
6. Strauss-Kahn D. “Global Challenges, Global Solutions”. *International Monetary Fund*. 2011. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp040411>.
7. Плохій С. Брама Європи / пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Клуб Сімейн. Дозвілля, 2023. 512 с.